

**Ali Duymaz, Tekerlemeler. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık,
2019, 258 sayfa. (ISBN:978-975-08-4544-4).**

Münevver YAVUZ*

Tekerlemeler, kişilerin çocukluk dönemlerinde dikkatini çeken, zihinlerinde yer edinen, soyut ve kafiyeli kelimeler topluluğudur. Türk halk edebiyatının türleri ve ürünleriyle iç içe bulunan tekerlemeler, Türk halk edebiyatının ve çocuk folklorunun üzerinde yeterince çalışma yapılmamış bir türüdür. Günümüzde tekerlemeler dil eğitiminde kullanılmalarının yanı sıra; büyükler tarafından küçük çocukların dikkatini çekmede özellikle masal türünün anlatımında kullanılmaktadır. Hâlâ sokakta oyun oynayabilen çocukların dilinde yer alan tekerlemeler araştırmacıların dikkatini çekmeyi başarmıştır.

Türk halk edebiyatı alanında tekerleme türü hakkında öncü çalışmalar yapan araştırmacıların başında Pertev Naili Boratav gelmektedir. Boratav, Türkiye’de Tekerlemenin bir türü olan oyun tekerlemeleriyle ilgili ilk bilimsel çalışmayı yapmış, 1963’te ise Fransa’da yayımlanan Le "Tekerleme" adlı eseriyle tekerleme kavramını ele alarak, Fransız okurların, Türkologların ve Folklor araştırmacılarının dikkatini çekmiş, dünya halkbilimi klâsikleri arsında yerini almıştır. Bu öncü çalışmalardan sonra Ali Duymaz tekerlemeler üzerine gerek yurt içinde gerek yurt dışında kapsamlı çalışmalar yapmış, Türk dünyasından derlediği tekerlemeleri mukayese etmiş, tekerlemelerin kökeni, tür ve şekil problemleri hakkında çeşitli yazılar kaleme almıştır. Tekerlemeler hakkında üç kitap ve on bir makale yayımlayan Duymaz, bu makalelerinden

* Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ve Edebiyatı, Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Öğrencisi, munevver1804@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8974-2953.

sekizini “İrfanı Arzulayan Sözcük Tekerlemeler” adlı kitabında toplamıştır ve eser bu alandaki önemini günümüzde de korumaktadır. Ali Duymaz yaptığı çalışmalarla tekerlemelerle ilişkili halk edebiyatı ürünleri, anlatım özellikleri, işlevi, tasnifi ve tanımı gibi önemli konulara ışık tutmuştur. Tekerlemenin Türk halk edebiyatında bağımsız bir tür olarak tanımlanmasında önemli rol oynamış, tekerlemelerin masal, hikâye, bilmece gibi diğer türlerin oyunların, inançların ve törenlerin içinde yer almasından dolayı tekerleme türünün sınırlarının net olarak belirlenememesi gibi birçok sorunu vurgulayarak, tekerlemelerin sınırlarının belirlenmesinde metinlerin tamamının derlenip, toplanması ve dikkatlice okunması sonucu dil, üslup ve anlatım tekniği yönünden benzeş bir yapı gösterdiklerini görerek sınırlarının belirlenmesinin de sağlanabileceği gibi çözümler sunmuştur.

Ali Duymaz, 2019 yılında “Tekerlemeler” adıyla, bu alanda bir kitap daha yayımlamıştır. Bu çalışmada Duymaz, diğer çalışmalarından farklı olarak tekerleme kavramının tasnifinden çok Geleneksel halk kültüründen elde edilen tekerlemeleri ön plana çıkararak kavramsal olarak genişletmiş, çeşitli anlatılarda, tören ve uygulamalardaki durumlarını da göz önünde bulundurarak örneklendirmiştir. Antoloji biçiminde hazırlanan kitapta tekerlemeler işlevlerine göre tasnif edilmiştir. Duymaz, eserin amacının okuyucunun çocukluğuna olan özlemini gidermek ve rahatsız edici günümüz dünyasından biraz olsun uzaklaşmasını sağlamak olduğunu belirtmiştir. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları tarafından yayımlanan kitabın kapak tasarımı ve resimleri Cem Kızıltuğ tarafından tasarlanmış, resimler âdeta tekerlemelerin karmaşık, gerçeküstü anlam özgünlüklerini kitap sayfalarına, çocukların hayal dünyasından çıkmışçasına aktarılmıştır. Kitabın editörlüğünü ise M. Sabri Koz üstlenmiştir.

Kitap, “Önsöz”, “Küçük Sözlük”, “Kaynakça” kısımları hariç altı ana bölüm ve Duymaz’ın kaleme aldığı “Tekerlemeler Üzerine” adlı bölümlerinden oluşmaktadır. “Eserin “Önsöz”ünde tekerleme türü üzerinde yeterli çalışmaların olmadığını, Türk halk edebiyatının ve çocuk folklorunun üzerinde az durulmuş türlerinden birisi olduğunu vurgulayan Ali Duymaz”, tekerleme türünün tanımını yaparak, neden çocuklara özgü, gereksiz veya ayrıntı türlerden sayıldıklarını ve bunun doğurduğu olumsuzluğa dikkat çekmiştir. Asaf Çelebi’nin tekerlemeler ile ilgili bir yazısından da bahseden Duymaz, eseri kaleme almasındaki amaçları bu bölümde şu şekilde ifade etmiştir; *“Tekerleme kavramının sınırlarını biraz da genişletmek istedik. Bu bağlamda çeşitli tören, inanç ve uygulamalarda karşımıza çıkan büyüsel nitelikli metinleri ve eskiden belirli işlevleri olmakla birlikte günümüzde artık çocuk ve oyun folklorunda sadece tortularına rastladığımız şiirsel metinleri de ‘tekerleme’ kavramı içinde*

değerlendirmeyi uygun bulduk.(...) Tekerlemelerin çocukluğa duyulan özleme, günümüz dünyasının rahatsız edici gerçeklerinden geleneğin gerçeküstü âlemine kaçışa az da olsa katkısı varsayılırsa eser, işlevini yerine getirmiş sayılacaktır.” Çalışmanın “I. Oyun Tekerlemeleri” başlığını taşıyan birinci bölümünde Duymaz, çocukların oyun esnasında söyledikleri ve genellikle kendilerinin uydurduğu tekerlemeleri esas aldığı ifade etmiş ve tekerlemeleri oyunlardaki işlevlerine göre kendi içlerinde sınıflandırarak şu alt başlıklarda vermiştir: “A. Sayışmacalar: Ebe Seçimi Tekerlemeleri”, “B. Oyuna Eşlik Eden Tekerlemeler”, “C. Oyun Daveti ve Dağılması Sırasında Söylenen Tekerlemeler”, “Ç.Oyuncak Yapımı Tekerlemeleri”, “D. Adlarla İlgili Tekerlemeler”, “E. Yergi ve Alay Tekerlemeleri”. “A.Sayışmacalar: Ebe Seçimi Tekerlemelerin” e bir örnek vermek gerekirse:

*Bir elmayı alladım
İstanbul'a yolladım
İstanbul'un kadiri
Cehennem'in çadiri
Nal, mih, fındık, fıstık
Sen çık! [Duymaz, 2019,s.13]*

“II. Yanıltmacalar ve Şaşırtmacalar” başlığını taşıyan ikinci bölümde bulunan tekerlemeler söylenmesi fonetik bakımdan zor olmasından dolayı genellikle dil gelişiminde kullanılan ve en yaygın bilinen tekerlemelerdir. Bu tür tekerlemeleri Duymaz, şu sözlerle sınıflandırmıştır: “Ürünlerde sadece dil ve doğru konuşma işlevi olanlara ‘yanıltmaca’, zihin ve mantık eksenli olanlara da ‘şaşırtmaca’ adı vererek iki grupta toplamayı tercih ettik”. Alt başlıklar sırasıyla: “A.Yanıltmacalar [Sözel Yanıltmacalar]”, “B.Şaşırtmacalar [Düşünsel Yanıltmacalar/Bilmeceler]”dir. Üçüncü Bölüm “III. Masal Tekerlemeleri” olarak adlandırılmıştır. Bölümde yazar, tekerlemeleri masalın başında, ortasında veya sonunda söylenmelerini göz önüne alarak, masallardaki görevlerine göre şu şekilde sınıflandırmıştır: “A. Masal Başı Tekerlemeleri”, “B. Masal İçi Tekerlemeleri”, “C. Masal Sonu Tekerlemeleri”, “Ç. Yalanlamalı Masallar”.

“IV. Tören ve İnanç Tekerlemeleri” başlığını taşıyan dördüncü bölümde Duymaz, tekerlemeleri işlevlerine göre iki alt başlığa ayırmış: törenlerde yani Hıdırellez, Nevruz gibi günlerde söylenenler “A. Tören Tekerlemeleri” ve insanlar tarafından çeşitli varlıklara karşı söylenen “sözün gücüne inanılan” hayatın içinde olan tekerlemeler “B. İnanç Tekerlemeleri” olarak tasnif ederek sınıflandırmıştır. Beşinci Bölüm “V. Diğer Tekerlemeler” olarak adlandırılmıştır. Bu bölümde yazar bugün metinlerde unutulmuş bilmece, halk hikâyesi, halk edebiyatı ürünleri, geleneksel tiyatro ve seyirlik oyunları ile iç içe geçmiş,

bağımlı olarak söylenen tekerlemeleri ele almış ve işlevlerine göre şu şekilde sınıflandırmıştır: “A. Tekerleme Tarzında Bilmeceler”, “B. Halk Hikâyesi Tekerlemesi”, “C. Ortaoyunu Tekerlemesi” “Ç. Karagöz Tekerlemesi”, “D. Meddah Tekerlemeleri”, “E. Pehlivan Salavatlamları / Okşamaları”, “F. Yüzük Oyunu Tekerlemeleri”, “G. Çulha (Dokumacı) Tekerlemesi”, “H. Keçeci Türküsü”, “I. Elifba ve Dua Öğrenme Tekerlemeleri”.

Son bölüm olan altıncı bölüm, “VI. Edebiyatta Tekerlemeler” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Duymaz, tekke-tasavvuf ve âşık şiirinde “tekerleme” adıyla anılan bir türe dikkat çekmiş, yazarının veya şairinin belli olduğu edebî metinlerin çocuk folkloruna karışarak oyun tekerlemelerine dönüşen veyahut kimi şairlerin geleneksel tekerlemelerden içerik ve biçim olarak yararlanarak ürettikleri şiirlerinden örneklerle yer vermiştir. Edebî eserlerde kullanılan tekerlemeler işlevlerine göre şu şekilde sınıflandırılmıştır: “A. Tekke-Tasavvuf Şiiri”, “B. Anonim Halk Şiiri”, “C. Âşık Edebiyatı”, “Ç. Modern Türk Şiiri”.

Kitabın teorik açıdan en önemli bölümlerinden birisi “Tekerlemeler Üzerine” adlı bölümdür. Ali Duymaz, bu bölümde tekerleme nasıl oluşmuştur ve nedir sorusuna cevap vermiş: “Diliyle şeyleri, varlıkları, nesnelere zihinsel alana taşıyarak somutlayan insan, ‘oyun’ ve ‘tekerleme’ ile simgesel ve soyut bir alan yaratmaya da ihtiyaç duymuştur.(...) Mitoloji, masal, fantastik veya kurgusal edebiyat gibi ‘bütünsel’ anlatıların da üretildiği bu soyut ve simgesel alanda yer alan sözel türlerden biri de tekerleme adını verdiğimiz ürünlerdir”. Tekerlemelerin kökenleri ve günümüzde ki işlevlerinden bahsetmiş, daha yakın dönemlerde oluşan tekerlemeler ve onların işlevlerini dile getirmiştir: “Kuşkusuz tekerlemeler sadece eski çağların günümüzdeki tortuları olarak kabul edilemezler. Tekerlemelerin önemli bir kısmı yakın ve güncel zamanlarda, hatta hemen o anda söylenmiş sözlerden oluşabilmektedir. Yani çocuk zihninin tekerlemelere yeni unsurlar katması hatta tamamıyla yeni ve güncel hayattan alınmış tekerlemeler üretmesi mümkündür. ‘Evi yakın, Filiz Akın’”. Duymaz, tekerleme sözünün bir tür olmasından ve Türk dünyasındaki diğer kullanımlarından bahsetmiş ve tekerlemelerin tasniflendirilmesi üzerine araştırmacıların yaptığı çalışmalardan söz ederek sınıflandırma yaparken dikkat ettiği hususları ve bu tür bir sınıflamanın nedenlerini ayrıntılı bir şekilde açıklamış: “Tasniflerde tekerleme kapsamının zamana bağlı olarak genişlemesi söz konusudur.(...) Bu çalışmamızda, hitap edilen kitle düşünülerek seçtiğimiz metinlere bağlı olarak metinlerin bağlamı hakkında kısa bilgiler vermek istiyoruz. Çünkü tekerleme metinleri büyük oranda belirli bir bağlam çerçevesi içinde kullanılır.” eserinde bulunan altı ana başlık altında örnekleriyle verdiği tekerlemeleri, sebepleriyle hangi başlıklar altında topladığını, Başlıkları verme nedenlerini kısaca şu şekilde izah etmiştir: Tasnifte birinci bölümü ‘I.Oyun

Tekerlemeleri' başlığı adı altında toplayan Duymaz, Çocukların çeşitli oyunlar (aşık, körebe, saklanbaç, çelik çomak gibi) sırasında söyledikleri ve genellikle kendilerinin uydurdukları oyun tekerlemeleri, ebe çıkarmadan alay etmeye yönelik olan oyun içerisinde türlü işlevlerle söylenmiş tüm tekerlemeleri bu bölüm altında toplamıştır. Eserdeki "*Küçük Sözlük*" kısmında kelimeler, alfabetik sıraya göre verilmiş olup bu sayede okuyucunun anlamada güçlük çekebileceği sözcüklerin olması olasılığı ortadan kaldırılmıştır. "*Kaynakça*" kısmında ise yazar, çalışma sırasında, başvurduğu kaynakları soyadına göre alfabetik sırayla vermiştir.

Sonuç olarak, Ali Duymaz'ın kaleme aldığı "*Tekerlemeler*" adlı eser; genç, yaşlı, çocuk her yaştan kimsenin dikkatini cezbeden ve anlamasına uygun halde, yazarın amaçladığı günümüz dünyasından kaçışı gerçekleştirebilecek özenli metinlerle hazırlanmıştır. Eser, zayıflamakta olan geleneksel halk kültürü etrafında teşekkül eden tekerlemelerin, düzenli bir tasnif içerisinde, kontrol edilebilir örnekler üzerinden okumamızı sağlamaktadır. Eserin yazarı, bu çalışmayı her ne kadar çocukluğa ve günümüz gerçekçiliğini hayal dünyasına taşıma gayesiyle kaleme aldığını söylemesine ve sıradan okuyucuya titizlikle seçilmiş tekerleme metinleri sunmasına rağmen tekerleme araştırmalarına gerek tasnifi gerekse Duymaz'ın özellikle "*Tekerlemeler Üzerine*" adlı bölümde yer verdiği "*tekerlemeler edebiyattan daha eskidir*" cümlesiyle yeni ufuklar açmaktadır. Türk halk edebiyatı, özellikle de tekerleme araştırmalarına, tekerlemelerin bağımsız bir tür olarak bilimsel bilgi malzemesi haline gelmesinde önemli bir katkı sağladığını düşündüğüm bu çalışmayı kazandırdığı için Ali Duymaz'a ve eseri yayımlayan Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınlarına teşekkür ederiz.